

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 48, s. 7–18
<https://doi.org/10.7163/SOW.48.1>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Odnowa wsi jako przedmiot badań geograficzno-osadniczych

Rural renewal as a study field of settlement geography

Marcin WÓJCIK

Uniwersytet Łódzki
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
marcin.wojcik@geo.uni.lodz.pl

Zarys treści: Próba zarysowania problemów związanych z wybranymi tendencjami dezintegrycyjnymi i integracyjnymi w nauce ma na celu zastanowienie się nad pojęciem „odnowy wsi” oraz jego funkcjonowaniem w różnych kontekstach i wymiarach. Niektóre formy hybrydyzacji badań naukowych składają do przemyśleń odnośnie zakresu tego pojęcia w zależności od wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań jego rozwoju. Celem opracowania jest próba określenia specyfiki i zakresu pojęcia odnowy wsi w zależności od charakteru hybrydyzacji badań naukowych. Punktem wyjścia, a jednocześnie punktem odniesienia kolejnych etapów rozważań jest geografia osadnictwa – dyscyplina o bardzo długiej tradycji rozwoju, a także niekwestionowanym dorobku badawczym oraz walorach poznawczych i aplikacyjnych. W każdym przypadku podkreślany jest wkład geografii osadnictwa w rozwój kierunków badań transdyscyplinarnych oraz rozumienie odnowy wsi w ich obrębie. Kolejne odcinki rozważań należy również traktować jako oryginalną propozycję badań łączącą wiedzę geograficzną oraz tę wytworzoną na styku z innymi naukami. Elementem uzupełniającym, wplecionym w strukturę opracowania, są opisy czterech zagadnień badawczych, które należy traktować jako przykłady dobrych praktyk geografii osadnictwa. Stanowią one reprezentację możliwości wykorzystania różnych koncepcji w budowie całościowego programu badań nad odnową wsi.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, koncepcje badań, geografia osadnictwa.

Wprowadzenie

Przewaga praktycznego, czyli w dużej mierze technicznego podejścia do „odnowy wsi”, ma negatywne konsekwencje dla naukowej interpretacji zjawisk społecznych i gospodarczych. Materiał empiryczny pochodzący głównie z procesu planowania jest trudny do uporządkowania i systematycznej oceny, zwłaszcza gdy celem jest próba naukowej syntezy procesu odnowy miast i/lub wsi. Dyscypliny naukowe, koncentrując się na praktycznych funkcjach procesu badawczego i dążąc do specjalizacji, zatraciły w dużej mierze zdolność do naukowej refleksji i całościowej oceny środowiska życia człowieka (por. Suliborski 2008). Hybrydyzacja badań jest konsekwencją m.in. podporządkowania pracy naukowej praktyce społeczno-ekonomicznej (por. Lisowski 2011). Wykorzystywanie wiedzy pochodzącej z różnych dyscyplin do rozwiązywania ważnych problemów rozwoju społecznego czy technologicznego jest niezwykle istotne dla modernizacji układów osadniczych. Z drugiej strony transdyscyplinarne badanie fragmentów rzeczywistości stworzyło niebez-

pieczną sytuację zachwiania równowagi pomiędzy poznawczą i praktyczną funkcją dyscyplin naukowych, z niekorzyścią dla tej pierwszej.

W szeroko pojętych badaniach nad przemianami przestrzennymi utrzymało się wiele pojęć, wokół których uformowały się transdyscyplinarne kierunki badań. Mają one różny charakter i pochodzenie. Można wyróżnić przynajmniej trzy takie przypadki, tj.:

- 1) hybrydalne formy dawnych subdyscyplin badawczych, jak np. gospodarka przestrzenna (hybryda głównie geografii ekonomicznej i ekonomiki regionalnej) czy ochrona środowiska (hybryda głównie geografii fizycznej i biologii środowiskowej), w których dominują aspekty praktyczne. Ich funkcjonowanie warunkowane jest w dużej mierze dążeniami do instytucjonalizacji dydaktyczno-naukowej (nowe kierunki studiów).
- 2) transdyscyplinarne kierunki badań ukształtowane na skutek oddziaływania ideologii rozwoju, przez co interpretacja wyników, a często i sam proces badawczy obciążony jest wpływem bieżącej polityki społecznej i ekonomicznej. Przykładami takich hybryd nauki i ideologii rozwoju są: koncepcja zrównoważonego rozwoju, a także różnego rodzaju studia feministyczne, postkolonialne i globalne. Ich funkcjonowanie odbywa się zazwyczaj w oparciu o ruchy społeczne, organizacje lobbystyczne oraz przekonania polityczne naukowców, przez co charakteryzują się dość dużą fluktuacją organizacyjną i merytoryczną. W naszych warunkach najbardziej trwałe stało się zainteresowanie zrównoważonym rozwojem, który obejmuje wiele zagadnień z pogranicza nauk społecznych, ekonomicznych i przyrodniczych.
- 3) hybrydy powstałe na skutek celowego wypreparowania z dyscyplin podstawowych potrzebnych w danym momencie elementów wiedzy eksperckiej i uwydatnienia funkcji technicznych. Naukowcy są jednym z wielu interesariuszy procesu zmiany, który z jakiegoś względu stał się społecznie (politycznie) istotny. Mariaż przedstawicieli wąskich specjalizacji naukowych, zwłaszcza bazujących obecnie na nowych technologiach (np. GIS), z interesariuszami reprezentującymi samorząd terytorialny, przedsiębiorców, polityków, działaczy społecznych i media prowadzi do wzrostu zainteresowania określonym pojęciem – swoistą ikoną różnych zmian przestrzennych, społecznych, krajobrazowych (np. rewitalizacją).

Przedstawione wyżej niektóre formy hybrydyzacji badań skłaniają do przemyśleń odnośnie zakresu pojęcia „odnowy wsi”. Celem opracowania jest próba określenia specyfiki pojęcia odnowy wsi w zależności od charakteru hybrydyzacji badań naukowych. Punktem wyjścia, a jednocześnie punktem odniesienia kolejnych etapów rozważań jest geografia osadnictwa. Jest to dyscyplina geografii o bardzo długiej tradycji rozwoju, a także niekwestionowanym dorobku badawczym oraz walorach poznawczych i aplikacyjnych (por. Suliborski 2010; Maik 2012; Szymańska 2013). W każdym przypadku podkreślany jest wkład geografii osadnictwa w rozwój badań transdyscyplinarnych oraz rozumienie odnowy wsi w ich obrębie. Kolejne ogniwa rozważań należy również traktować jako oryginalną propozycję badań łączącą wiedzę geograficzną oraz tę wytworzoną na styku z innymi dyscyplinami. Elementem uzupełniającym, wplecionym w strukturę opracowania, są opisy czterech zagadnień badawczych, które należy traktować jako przykłady dobrych praktyk geografii osadnictwa. Stanowią one reprezentację możliwości wykorzystania różnych koncepcji w budowie szerokiego programu badań nad odnową wsi.

Geografia osadnictwa wiejskiego a odnowa wsi

Przedmiot zainteresowania geografii osadnictwa w dużej mierze wynikał z dominującego modelu badań (por. Rykiel 1994). Rozwój dyscypliny i podejmowanie nowych problemów badawczych nie oznaczało jednocześnie zarzucenia starych i ich dalszej ewolucji metodologicznej. Zdaniem W. Maika (2005, s. 11) istotnym czynnikiem warunkującym pluralizm geografii osadnictwa było m.in. nakładanie się na siebie kolejnych rozwiązań teoretyczno-metodologicznych. W geografii osadnictwa wiejskiego można wyróżnić trzy duże bloki problemowe (Wójcik 2012), których źródła znajdują się w różnych wzorcach teoretyczno-metodologicznych. W klasycznym wzorcu badawczym prowadzono głównie badania nad strukturami morfologiczno-krajobrazowymi osadnictwa wiejskiego. We wzorcu scjentystycznym zainteresowanie kierowano na problematykę funkcji osiedli oraz relacji w systemach osadniczych. Obecnie geografowie osadnictwa wiejskiego (wzorec post-scjentystyczny) zwracają dużą uwagę na problemy społeczne i kulturowe, a tym samym wrasta zainteresowanie wsią jako miejscem życia społeczności lokalnej (por. Wójcik 2017).

Szerokie ujęcie przedmiotu badań geografii osadnictwa, w tym geografii osadnictwa wiejskiego, przełożyło się m.in. na sformułowanie koncepcji badań lokalnych systemów osadniczych. Podstawy teoretyczne tej koncepcji wywodzą się z teorii funkcjonalnej zaadaptowanej przez geografę ekonomiczną do opisu zróżnicowań działalności gospodarczej w przestrzeni (teoria sieci osadniczej) oraz z teorii przestrzeni społecznej (Maik 1993). Atrakcyjność koncepcji badawczej w wyjaśnianiu polega na powiązaniu ze sobą aspektów funkcjonalnych i społecznych osadnictwa, tzn.:

- zbiorowości (społeczności) – podstawy teoretyczne wywodzą się z koncepcji społecznych i społeczno-przestrzennych wyrażających struktury i procesy społeczne w miejscu zamieszkania i zaspokajania potrzeb;
- układu materialno-technicznego – podstawy teoretyczne wywodzą się z koncepcji funkcjonalno-przestrzennych (Maik 1993).

Model analizy osiedla jako układu morfologicznego, funkcjonalnego i społecznego (por. Liszewski i Maik 2000) stanowi bardzo dobrą podstawę do rozważań nad procesem odnowy wsi, która również dotyczy trzech współzależnych składników, tj. układu materialno-technicznego i funkcjonalnego (działalności ludzi) oraz lokalnej społeczności. Istotną kwestią jest stwierdzenie, że każdy system lokalny (w tym przypadku wieś, grupa wsi lub grupa wsi powiązana z małym miastem) jest systemem dynamicznym i otwartym. Wyróżnione przez W. Maika (1993) założenia, na których opiera się analiza i interpretacja lokalnego systemu osadniczego, odnoszą się do kwestii namysłu nad czasem i historycznego procesu zmiany osiedla ze zwróceniem uwagi na różne jednostkowe czynniki przemian. Istotne jest również uznanie dla podmiotowości, czyli sprawczej roli człowieka w procesie zmiany, w tym wskazania konkretnych działań, decyzji, efektów jako zdarzeń w społeczności lokalnej.

Nie bez znaczenia jest ich kolejność. W pierwszej kolejności powinno zwracać się uwagę na problem kształtowania relacji społecznych oraz funkcje gospodarcze. Te dwa składniki decydują w efekcie o zmianach w układzie przestrzennym, jego przekształcaniach i żywotności krajobrazu kulturowego.

Odnowa wsi jako przedmiot zainteresowania geografii osadnictwa jest procesem kompleksowej, kierunkowej zmiany, która odnosi się przede wszystkim do wartości wiejskich kształtowanych we współczesnych uwarunkowaniach społecznych, ekono-

micznych i kulturowych. Badania w tym zakresie powinny odnosić się do wyjaśnienia swoistego charakteru życia wiejskiego (relacje społeczne i ekonomiczne) odwzorowującego się w krajobrazie. Krajobraz, jak pisał P. George (1959, s. 15), jest wynikiem, efektem rozumnego i celowego oddziaływania człowieka na środowisko przyrodnicze, przez co podlega zróżnicowaniu regionalnemu i lokalnemu. Specyfika tego życia jest zmienna w czasie i przestrzeni. Dawniej była identyfikowana przez relacje rolnik–przyroda, materializowane w indywidualności krajobrazów rolniczych. Współcześnie, wobec zróżnicowania stylów życia na wsi, relacje te są bardziej skomplikowane, co jednocześnie manifestuje się w różnych rodzajach przestrzeni, w tym w strukturach krajobrazowych. Odnawianie wsi polega na próbie organizacji jej mieszkańców jako społeczności lokalnej, zdolnej do podejmowania zbiorowych działań na rzecz wsi opartych na wzajemnym zaufaniu i zgodzie co do celów dalszego rozwoju. W aspekcie funkcjonalnym w odnowie wsi powinno dążyć się do rozwoju funkcji produkcyjnych i pozaprodukcyjnych rozumianych jako działania mieszkańców, które wykonywane są w miejscu i stanowią istotny składnik utrzymania gospodarstw domowych, a tym samym wpływają na poprawę warunków życia. W warstwie morfologicznej odnowa wsi polega na kreowaniu spójności architektoniczno-urbanistycznej zgodnej z regionalnymi i lokalnymi tradycjami zagospodarowania przestrzennego. Sumarycznym efektem tego procesu powinno być zachowanie „miejsca” i twórczy rozwój społeczności lokalnej zintegrowanej wokół wspólnych wartości kulturowych, gospodarczych i przestrzennych.

Syntetyczny sposób badania osiedli. Przypadek koncepcji „funkcji miejsca”.

Rozwój nowych funkcji obszarów wiejskich trudno obecnie identyfikować na podstawie modeli pojęciowych odwołujących się do działalności ekonomicznej. W geografii osadnictwa problem nowej interpretacji funkcji osiedli podjął A. Suliborski (2010). Mimo że założenia tej koncepcji powstały na gruncie geografii miast, to zawiera ona w sobie na tyle dużo uniwersalnych przemyśleń, że może być również wykorzystywana w badaniach osadnictwa wiejskiego. Specyfika takich studiów polega przede wszystkim na traktowaniu jednostki osadniczej w kategorii „miejsca” rozumianego jako całość społeczno-terytorialna. Wieś, podobnie jak małe miasto, jest miejscem na poziomie lokalnym, a jego trwałość i wewnętrzna organizacja oparta jest na więziach społecznych. Jednostka osadnicza (w tym przypadku wieś) jako część społecznej przestrzeni jest miejscem mieszkania (bycia), działania i przeżywania. W koncepcji „funkcji miejsca” podkreśla się społeczno-kulturowy charakter funkcji miejsca. Funkcja miejsca zawiera się w czterech jego atrybutach: formie (informacja zawarta w treści materialnej i organizacyjno-przestrzennej), działalności (zaspokajanie potrzeb społecznych i wartość rynkowa), społecznej percepcji oraz społecznym znaczeniu (Suliborski 2010). Funkcja miejsca (funkcja wsi jako miejsca) jest pojęciem wieloaspektowym i łączącym różnorodne podejścia geograficzne (funkcjonalne, morfologiczne, społeczno-kulturowe).

Reprezentatywna praca:

Suliborski A., 2015, Wykorzystanie koncepcji „funkcji miejsca” w badaniach wielofunkcyjności obszarów wiejskich (przykład gminy miejsko-wiejskiej Rzgów w powiecie wschodnio-łódzkim, Studia Obszarów Wiejskich, 37, s. 71–90.

Gospodarka przestrzenna a odnowa wsi

Zgodnie z teoretycznymi podstawami opracowanymi przez m.in. Z. Chojnickiego (1999) i J. Paryska (2007) gospodarką przestrzenną nazywamy działalność organizującą przestrzennie system gospodarczy lub przestrzenną organizację tego systemu. Organizowanie przestrzeni jest rodzajem przekształceń systemu przestrzennego zawierającym wiele obiektów o charakterze przyrodniczym i sztucznym, w tym osadnictwo człowieka, a także jednostki ludzkie i gospodarcze oraz relacje pomiędzy tymi elementami. Właściwe zorganizowanie przestrzeni ma na celu zapewnienie jego efektywności i funkcjonowania poprzez sieć powiązań, jakie zachodzą między elementami systemu oraz pełnienie określonych funkcji gospodarczych.

Zdaniem Z. Chojnickiego (1999, s. 398) wkład geografii osadnictwa w rozwiązywanie problemów merytorycznych gospodarki przestrzennej występuje w różnych grupach problemowych badania sieci i systemów osadniczych. W zakresie osadnictwa wiejskiego szczególną uwagę przywiązuje się do przemian struktury społeczno-gospodarczej wsi i układów przestrzennych wiejskiej sieci osadniczej. Badania geograficzne na poziomie interdyscyplinarnym opierają się na ujęciu systemowym, choć wśród koncepcji organizujących to podejście należy wskazać m.in. organizację przestrzeni i strukturę przestrzenną. Ważne poznawczo i praktycznie wyniki badań dotyczyły przede wszystkim kształtowania systemu osadniczego kraju i regionów, struktury przestrzennej jednostek terytorialnych, przestrzennej samoorganizacji rozwoju regionalnego oraz diagnozy i rekonstrukcji gospodarki przestrzennej kraju. Biorąc pod uwagę, że obszary wiejskie zajmują ponad 93% powierzchni Polski, a wiejska sieć osadnicza obejmuje grupę ponad 50 tys. jednostek osadniczych, waga problemu kształtowania gospodarki przestrzennej terenów wiejskich jest ogromna oraz zróżnicowana pod względem problemowym (lokalizacja, funkcje, zagospodarowanie i planowanie przestrzenne).

Organizacja systemu gospodarki przestrzennej ma charakter funkcjonalny, co ma w konsekwencji zapewnić realizację określonych celów ekonomicznych oraz społecznych związanych z zapewnieniem odpowiednich warunków życia ludności. Istotne dla określenia treści odnowy wsi w obrębie gospodarki przestrzennej jest pojęcie ładu przestrzennego, tzn. takiego rodzaju organizacji przestrzennej i sposobu funkcjonowania w ujęciu przestrzenno-ekologicznym, który realizuje kryteria racjonalności społecznej. Na problem ten można patrzeć z punktu widzenia modelu (wzorca) lub konkretnego (stanu) ładu przestrzennego.

Odnowa wsi w ujęciu gospodarki przestrzennej sprowadza się do uzyskania lub zwiększenia racjonalności wykorzystania przestrzeni wiejskiej w zakresie ekonomicznym oraz warunków bytowych ludności. Na problem ten należy spojrzeć z dwóch punktów widzenia, tj. systemu osadniczego, w skład którego wchodzi osiedle wiejskie oraz zagospodarowania wsi traktowanej jako terytorialny kompleks siedliska i rozłogu. Odnowa wsi w takim ujęciu jest procesem kierunkowych zmian funkcjonalnych rozpatrywanych w obrębie przynajmniej trzech koncepcji badawczych, tj. funkcji centralnych, funkcji wyspecjalizowanych oraz użytkowania ziemi. Pierwsza z koncepcji ma bardzo długą tradycję w badaniach geografii ekonomicznej (oraz gospodarki przestrzennej) i wiąże się z oceną wyposażenia osiedla w instytucje, których rola wiąże się z obsługą jego zaplecza (por. Wójcik 2012, s. 111). Takie funkcje osiedla (centralne) decydują o jego pozycji w hierarchii osadniczej. W koncepcji funkcji wyspecjalizowanych uwagę zwraca się natomiast na spe-

cyfikę struktury zatrudnienia. Analiza funkcjonalna zmierza do wskazania wielkości sektora egzogenicznego zatrudnienia, który uznaje się za miernik otwarcia gospodarki i łączności z innymi osiedlami w obrębie systemów osadniczych – lokalnego, regionalnego, krajowego. W koncepcji użytkowania ziemi wykorzystuje się metody inwentaryzacji terenowej do oceny racjonalności wykorzystania przestrzeni względem cech środowiska przyrodniczego i antropogenicznego. Założenia teoretyczne dotyczyły sposobu identyfikacji efektów działalności człowieka, tzn. opisu podziału gruntów na odpowiednie rodzaje użytkowania. Klasyfikacja użytkowania ziemi odzwierciedla rodzaje aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej, a tym samym daje informację o podstawach gospodarki wiejskiej.

Proces odnowy wsi z punktu widzenia gospodarki przestrzennej powinien prowadzić do racjonalnego rozmieszczenia działalności gospodarczych (funkcji) warunkujących organizację przestrzenną wiejskich systemów osadniczych we współczesnych warunkach społeczno-ekonomicznych. Odnowa wsi jest procesem zmierzającym do wzmocnienia bazy ekonomicznej wsi poprzez modernizację działalności rolniczej oraz innych je uzupełniających w ramach rozwoju wielofunkcyjnego. W obrębie wsi odnowa polega na ocenie racjonalności wykorzystania ziemi oraz wskazywaniu sposobów i metod poprawy organizacji przestrzennej gruntów w siedlisku oraz rozłogu.

Gospodarowanie przestrzenią wiejską. Przypadek koncepcji badań struktury przestrzennej scalań gruntów.

Celem opracowań naukowych jest ocena wpływu różnych uwarunkowań, w tym krajowego i europejskiego wsparcia finansowego na zmiany w organizacji przestrzennej gruntów na poziomie lokalnym. Identyfikacja dotyczy procesu scalania gruntów w kontekście rozwoju szachownicy gruntów. Analiza ta ma wiele wymiarów: od ekonomicznego przez społeczny po kulturowy.

Jest to problematyka niezwykle istotna z punktu widzenia racjonalnego gospodarowania przestrzenią, zwłaszcza w rolnictwie, które obecnie charakteryzuje wzrost specjalizacji, a tym samym towarowości produkcji. Prace scaleniowe należą do bardzo trudnych procesów administracyjnych, a sukces w tym zakresie jest efektem wieloletniej pracy wielu specjalistów, a także zrozumienia i zaufania w wiejskich społecznościach lokalnych. Wielowymiarowość procedur scaleniowych wynika z trafnej oceny potrzeb zarówno z punktu widzenia przestrzenno-ekonomicznego, jak i społecznego. Domeną prac geograficznych powinna być szeroka analiza prac scaleniowych obejmująca w zakresie gospodarowania przestrzennego takie aspekty, jak relacje formalne wynikające z faktu położenia działek rolnych oraz działek siedliskowych, jak również różnych aspektów wynikających ze świadomości i przekonania ludzi do koniecznych zmian we własnym otoczeniu, a tym samym społecznego otwarcia ludzi na modernizację, której celem jest odnowa wsi.

Reprezentatywna praca:

Kacprzak E., Głębocki B., 2017, *Organizacja przestrzenna gruntów w województwie wielkopolskim a możliwości wykorzystania środków UE na jej poprawę na przykładzie wsi Brudzewek*, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 28, s. 105–130.

Zrównoważony rozwój a odnowa wsi

W pojęcie rozwoju zawsze wpisana jest jakaś wizja stanu obiektów i relacji, którą uznaje się za społecznie pożądaną z pewnego punktu widzenia. Pojęcie „rozwój” jako kategoria naukowa i praktyczna wpisane jest w koncepcję społecznej modernizacji, której teoretyczne źródła tkwią w idei postępu (por. Szacki 1983). Z. Chojnicki (1999) zauważył, że koncepcja rozwoju społeczno-gospodarczego należy do podstawowych kategorii pojęciowych nauk społecznych, w tym również w dyscyplinach podejmujących problem analiz przestrzenno-ekonomicznych i regionalnych. Pojęcie rozwoju jest ciągiem ukierunkowanych, nieodwracalnych zmian w określonych systemach. Zmiany te zachodzą etapowo pod wpływem czynników wewnętrznych lub otoczenia systemu (Chojnicki 1999, s. 269–270). Pojęcie rozwoju funkcjonuje zarówno jako produkt ideologii zmiany społecznej, jak i narzędzie analizy.

Rozwój – niezależnie czego dotyczy i jakie przypisuje się mu cechy, jest pojęciem kontrowersyjnym, co wynika z jego wieloznaczności oraz często ideologicznych uwarunkowań planowania ekonomicznego, społecznego, przestrzennego itd. Przegląd pojęć prowadzony przez różnych autorów prowadzi do podstawowego wniosku, który opisuje bezsilność w zakresie definicyjnym, ustalenia wewnętrznej spójności oraz operacjonalizacji badawczej tego pojęcia (por. np. Majewski 2008; Jeziorska-Biel 2014). M. Stanny i A. Czarnecki (2011, s. 17) na podstawie przeglądu prac, które bazują na pojęciu zrównoważonego rozwoju i w kontekście własnej próby jego pomiaru, twierdzą, że jest to „swoisty kompromis między celami środowiskowymi, gospodarczymi i społecznymi” w osiąganiu dobrobytu współcześnie i przyszłości. Z uwagi na bardzo niejednoznaczne określenie czym jest, a właściwie czym powinien być zrównoważony rozwój, próba odniesienia go do problemu kształtowania struktur wiejskich jest obciążona w równym stopniu wątpliwościami o charakterze metodologicznym i praktycznego zastosowania w badaniach naukowych. Z punktu widzenia geografii osadnictwa wiejskiego na pierwszy plan wybijają się dwa aspekty: element prognostyczny oraz problem kształtowania struktur osadniczych. Pierwszy pełni funkcje refleksyjną i uwrażliwiającą, ze względu na zwrócenie uwagi na konsekwencje różnych byłych i obecnych patologii w kształtowaniu środowiska wiejskiego, zwłaszcza w zakresie planowania przestrzennego nastawionego na doraźne cele ekonomiczne i polityczne. Drugi problem jest kwestią oceny rozwoju struktur przestrzennych wsi zwłaszcza w wymiarze typologicznym i ustalenia ostatecznie pewnego najbardziej pożądanego modelu (wzorca). Wnioski z badań struktur osadniczych podkreślały zalety dywersyfikacji działalności ekonomicznej i społecznej w uzyskiwaniu elastyczności w procesie rozwoju oraz odporności na zjawiska kryzysowe (por. np. Jewtuchowicz i Suliborski 2002). Zdaniem P. Jeziorskiej-Biel (2014) zrównoważony rozwój wsi w odniesieniu do programów jej odnowy realizuje się w trzech sferach: 1) społecznej – kreowaniu wspólnoty zainteresowanej planowaniem i realizowaniem pozytywnych zmian w miejscu zamieszkania, 2) fizycznej – dążeniu do zachowania walorów przyrodniczych i architektonicznych oraz 3) ekonomicznej – kreowaniu podstaw ekonomicznych.

W odniesieniu do odnowy wsi istota równowagi w rozwoju sprowadza się zatem do dwóch zasadniczych procesów. Pierwszym jest równoważenie relacji człowiek–przyroda, zwłaszcza ochrona przed nadmierną urbanizacją przestrzeni (np. *urban sprawl*), jak i niedopuszczanie do nadmiernego dziczenia krajobrazu kulturowego w obszarach pro-

blemowych (dezagraryzacja, depopulacja), drugim procesem jest kształtowanie struktur wielofunkcyjnych w oparciu o dawne tradycje oraz współczesne uwarunkowania lokalne, regionalne i globalne.

Zrównoważony rozwój wiejskich społeczności terytorialnych. Przypadek koncepcji badań jakości życia i zabezpieczenia egzystencji.

Koncepcja zabezpieczenia egzystencji (*sustainable livelihood*) ma związki z wcześniej opracowanymi podstawami badań jakości życia. Jej istotą jest odniesienie do przestrzeni lokalnej i rozwoju endogenicznego. Skala lokalna pozwala uchwycić złożoność relacji społecznych, ekonomicznych i politycznych decydujących o zabezpieczeniu egzystencji w kontekście różnych uwarunkowań regionalnych i globalnych. Użyteczność tej koncepcji w odnowie wsi polega przede wszystkim na uwypukleniu roli różnych aktorów lokalnego życia społecznego i ich współdziałania na rzecz jak najlepszego wykorzystania zasobów przyrodniczych i antropogenicznych na rzecz zwiększenia indywidualnych i kolektywnych szans rozwojowych. Ważnym elementem jest budowa strategii i opracowanie ścieżki zabezpieczenia egzystencji, tj. wyjścia z sytuacji zagrożenia, a tym samym stworzenia mechanizmu rozwoju opierającego się na pewnej samowystarczalności wobec nadrzędnych systemów społeczno-ekonomicznych.

Reprezentatywna praca:

Kałamucka W., 2017, *Jakość życia i zabezpieczenie egzystencji z perspektywy geograficznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Rewitalizacja a odnowa wsi

Rewitalizacja budzi przede wszystkim skojarzenia z procesem przekształceń w zagospodarowaniu przestrzennym miast. Geografia osadnictwa w Polsce od początku pojawienia się tego pojęcia na gruncie badań naukowych włączyła się w próbę oceny możliwości jego zastosowania w opisie współczesnych zmian struktury przestrzennej obszarów zurbanizowanych, zwłaszcza zdegradowanych (por. np. Kaczmarek 2001). Obecnie problematyka rewitalizacji ma bardzo szeroki zakres treści, a wokół niej ukształtowało się liczne grono badaczy, w którym znaczną rolę odgrywają przedstawiciele nauk technicznych: projektanci, architekci, urbaniści itp., we współpracy z jednostkami samorządu terytorialnego i organizacjami pozarządowymi. Intensywność prac nad rewitalizacją przestrzeni jest w dużej mierze funkcją środków finansowych przeznaczonych w ramach różnych projektów europejskich, krajowych, a także pochodzących ze źródeł prywatnych inwestorów.

Problem rewitalizacji okazał się atrakcyjny dla wszystkich dyscyplin, które podejmują się badań związanych z kształtowaniem przestrzeni, środowiska oraz szeroko pojętymi badaniami regionalnymi i lokalnymi. Nowe regulacje prawne związane z wejściem w życie 9 października 2015 r. ustawy o rewitalizacji spowodowały, że w równym stopniu jej oddziaływanie rozciągnięte jest na obszary miast oraz tereny wiejskie. Niezależnie od charakteru gminy zdefiniowano rewitalizację jako „proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji” (Art. 2).

Doprecyzowanie definicji obszaru zdegradowanego oraz zjawisk, które go charakteryzują stanowi podstawę do działań delimitacji takich terenów oraz opracowania gminnych programów rewitalizacji. Szczególną uwagę zwrócono na kwestię degradacji społecznej obszarów w powiązaniu z przynajmniej jednym z negatywnych zjawisk gospodarczych, środowiskowych, przestrzenno-funkcjonalnych i technicznych. Z geograficzno-osadniczego punktu widzenia ważne jest zdefiniowanie problemów przestrzenno-funkcjonalnych jako „w szczególności niewystarczającego wyposażenia w infrastrukturę techniczną i społeczną lub jej złego stanu technicznego, braku dostępu do podstawowych usług lub ich niskiej jakości, niedostosowania rozwiązań urbanistycznych do zmieniających się funkcji obszaru, niskiego poziomu obsługi komunikacyjnej, niedoboru lub niskiej jakości terenów publicznych” (Art. 9).

Pierwsze doświadczenia z wprowadzaniem w życie zapisów ustawy rewitalizacyjnej są podstawą do wyróżnienia wielu problemów z delimitacją obszaru na skutek m.in. dyskusyjnego podziału przestrzennego wewnątrz gminy, trudności z uzyskaniem dostępu do informacji o małych obszarach, braku sposobów gromadzenia danych na potrzeby wyznaczenia i monitoringu obszarów zdegradowanych (Sykała i in. 2017).

Sklaniająca do przemyśleń w tym kontekście jest relacja pojęć odnowy i rewitalizacji. Można zaryzykować stwierdzenie, że rewitalizacja wsparta narzędziem prawnym w postaci obowiązującej ustawy jest technicznym obliczem odnowy, w tym przypadku odnowy wsi. Z tego względu definicja odnowy wsi (z punktu widzenia rewitalizacji) jest najbardziej doprecyzowana pod względem przedmiotowym i metodycznym. Odnowa wsi jest w tym przypadku procesem wyprowadzania obszaru ze stanu degradacji społecznej, gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej i technicznej na skutek realizacji gminnego programu rewitalizacji.

Kompleksowy charakter lokalnych programów rewitalizacji. Przypadek identyfikacji obszarów zdegradowanych i strategii ich rewitalizacji.

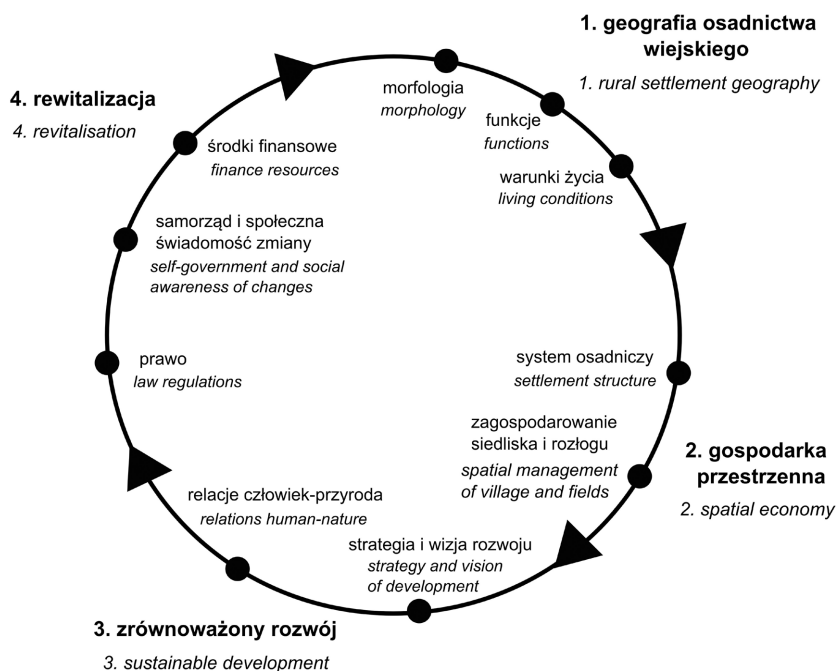
Wprowadzenie w życie ustawy o rewitalizacji stworzyło sytuację, w której zaczęto szeroko dyskutować nad zróżnicowaniem przestrzeni z skali lokalnej. Kluczowym aspektem jest identyfikacja obszarów problemowych (zdegradowanych), a co za tym idzie dobór materiałów, informacji, które pozwolą opisać lokalne nierówności rozwojowe. Identyfikacja zróżnicowań oraz opisanie ich w kategoriach nierówności jest dużym wyzwaniem z uwagi na problemy z pozyskaniem danych oraz ich jakością, doborem jednostek odniesienia, zróżnicowaniem form osiedleńczych oraz metodyką budowy wskaźnika syntetycznego. Jednocześnie ze względu na całościowe podejście, istotne znaczenie problemu zróżnicowania morfologiczno-krajobrazowego i funkcjonalno-przestrzennego oraz wkład pracy terenowej wyznaczenie i opracowanie programów rewitalizacji jest szansą na promocję geograficznej wiedzy, metodyki badań oraz umiejętności.

Reprezentatywna praca:

Sykała Ł., Kudłacz K., Ziółkowska M., 2017, *Rewitalizacji i odnowa wsi – doświadczenia w opracowaniu Gminnych Programów Rewitalizacji na obszarach wiejskich*, Instytut Rozwoju Miast w Krakowie, https://www.silesia.org.pl/upload/files/lwonaK/IRM_-_Rewitalizacja_i_odnowa_wsi.pdf

Podsumowanie

W pracowaniu podjęto próbę określenia specyfiki pojęcia odnowy wsi w geografii osadnictwa oraz kierunków badań transdyscyplinarnych, w które wnosi ona istotny wkład. We wszystkich przypadkach, zarówno geografii osadnictwa jak i hybryd, dla których ma ona znaczenie koncepcyjne i metodyczne, podjęto próbę sprecyzowania zakresu pojęciowego odnowy wsi. Biorąc pod uwagę je wszystkie, można ostatecznie spróbować zdefiniować odnowę wsi w sposób uwzględniający różne punkty widzenia. W takim ujęciu **odnowa wsi to kompleksowy i kierunkowy proces społeczny, którego efektem jest poprawa warunków życia na obszarach wiejskich. Odnowa wsi prowadzona jest z punktu widzenia funkcjonowania systemów osadniczych oraz wewnętrznych środowisk osiedli wiejskich. Proces ten polega na racjonalnej organizacji przestrzennej wiejskich systemów osadniczych oraz budowaniu zrównoważonych podstaw rozwoju osiedli w odniesieniu do regionalnych i lokalnych tradycji historycznych oraz współczesnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych. Odnowa wsi prowadzi do ożywienia (rewitalizacji) struktur osadniczych w zakresie aktywności społecznej na rzecz miejsca zamieszkania oraz wzmocnienia postaw tożsamościowych, rozwoju działalności społecznych i ekonomicznych ze szczególnym uwzględnieniem instytucji długiego trwania, oraz poprawy krajobrazu kulturowego w zakresie jego spójności morfologicznej, funkcjonalnej i społecznej.**

Ryc. 1. Koncepcja badań odnowy wsi z punktu widzenia geografii osadnictwa i powiązanych z nią kierunków badań transdyscyplinarnych
Concept of rural renewal studies from settlement geography point of view and related directions of transdisciplinary research

Źródło/Source: opracowanie własne/own elaboration.

Punkt widzenia geografii osadnictwa oraz kierunków badań transdyscyplinarnych, w których koncepcje geograficzne mają istotne znaczenie, może być również interesującym programem badawczym odnowy wsi (ryc. 1), w którym w równowadze istnieją funkcje poznawcze i praktyczne. Punktem wyjścia jest wyjaśnienie struktury osadnictwa w trzech płaszczyznach, tj. morfologicznej, funkcjonalnej i społecznej (warunki życia), co stanowi podłoże do wyznaczenia kierunków interwencji w układ przestrzenny, zarówno z punktu widzenia ekonomicznych (gospodarka przestrzenna), jak społecznych celów rozwoju (zrównoważony rozwój).

Literatura

- Chojnicki Z.**, 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- George P.**, 1959, *Wieś. Problemy rolnictwa światowego*, PWN, Warszawa.
- Jewtuchowicz A., Suliborski A.** (red.), 2002, *Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy*, ZERIOŚ, FI, Łódź.
- Jeziorska-Biel P.**, 2014, *Realizacja programu „Odnowa Wsi”: a poziom zrównoważonego rozwoju gmin województwa łódzkiego*, Uniwersytet Łódzki, maszynopis pracy doktorskiej.
- Jeziorska-Biel P.**, 2017, *Gospodarowanie przestrzeni w odnowie wsi – zastosowanie koncepcji miejsca do analizy projektów odnowy wsi*, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 28, s. 17–30.
- Kaczmarek S.**, *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kacprzak E., Głębocki B.**, 2017, *Organizacja przestrzenna gruntów w województwie wielkopolskim a możliwości wykorzystania środków UE na jej poprawę na przykładzie wsi Brudzewek*, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 28, s. 105–130.
- Kałamucka W.**, 2017, *Jakość życia i zabezpieczenie egzystencji z perspektywy geograficznej*, Wyd. UMCS, Lublin.
- Lisowski A.**, 2011, *Geografia i nauki społeczne w nauce transdyscyplinarnej*, [w:] K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokołowski (red.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 69–90.
- Liszewski S., Maik W.** (red.), 2000, *Wielka encyklopedia geografii świata, Osadnictwo*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- Maik W.**, 1992, *Podstawy geografii miast*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Maik W.**, 1993, *Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze*, [w:] W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 19–28.
- Maik W.**, 2005, *Wprowadzenie*, [w:] S. Liszewski, W. Maik (red.), *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*, Studia i Materiały Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, 1, Bydgoszcz, s. 9–17.
- Maik W.**, 2012, *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich. Studium z metodologii geografii miast*, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A.** (red.), 2005, *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 1, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Majewski E.**, 2008, *Trwały rozwój i trwałe rolnictwo – teoria i praktyka gospodarstw rolniczych*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

- Parysek J.**, 2007, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Rykiel Z.**, 1994, *Główne kierunki i metody badań w polskiej geografii osadnictwa*, [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993, t. 2: Kierunki badań naukowych*, PTG, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź, s. 251–264.
- Stanny M., Czarnecki A.**, 2011, *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski. Próba analizy empirycznej*, IRWiR, Warszawa.
- Suliborski A.**, 2008, *O znaczeniu syntezy naukowej w geografii*, [w:] S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 79–90.
- Suliborski A.**, 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A.**, 2015, *Wykorzystanie koncepcji „funkcji miejsca” w badaniach wielofunkcyjności obszarów wiejskich (przykład gminy miejsko-wiejskiej Rzgów w powiecie wschodnio-łódzkim)*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 37, s. 71–90.
- Sykała Ł., Kudłacz K., Ziółkowska M.**, 2017, *Rewitalizacji i odnowa wsi – doświadczenia w opracowaniu Gminnych Programów Rewitalizacji na obszarach wiejskich*, Instytut Rozwoju Miast w Krakowie, https://www.silesia.org.pl/upload/files/lwonaK/IRM_-_Rewitalizacja_i_odnowa_wsi.pdf
- Szacki J.**, 1983, *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa.
- Szymańska D.**, 2013, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wójcik M.**, 2012, *Geografia wsi w Polsce, Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Wójcik M.**, 2017, *Tożsamość i „miejsce”. Budzenie uśpionego potencjału wsi*, Uniwersytet Łódzki, Łódź.

Summary

The purpose of the study is to determine the specificity and scope of the rural renewal concept depending on the nature of research hybridization. The starting point and point of reference in the following sections of the discussion is settlement geography- geographical discipline with a very long tradition and unquestionable research achievements as well as cognitive and applied values. In each case, the contribution of settlement geography to the development of transdisciplinary research and the understanding of rural renewal within them are underlined. The next link to consider should be treated as an original research project associating geographic knowledge with the one produced in contact with other disciplines. A complementary element, embedded in the structure of the study is the description of four research problems that should be considered as examples of good geographical practices. These are the possibilities for using different concepts in the development of a comprehensive rural renewal research program from the perspective of settlement geography.